

О.В. Забрудський, здобувач

## ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЧИННИКИ СУСПІЛЬНОЇ ДИНАМІКИ І ШЛЯХИ ЗАДІЯННЯ ЇХ ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ

*Обґрунтовано коло суб'єктів, які приймають участь безпосередньо та опосередковано в процесі виробництва продукції і мають право на справедливую частку у розподілі його результату. Виокремлено обмежуючі суспільну динаміку чинники, прояв гальмівних якостей яких має місце в регулятивних діях щодо забезпечення соціальності в розвитку, та визначені реальні можливості активізації суб'єктів економіки через запровадження їх результативної сумісної соціальної відповідальності з імплементацією її основ в національну стратегію соціального розвитку.*

*This article grounds the range of subjects that directly and indirectly participating in the process of production of goods and are entitled to a fair share in the distribution of its results. The restrictive factors of social dynamics that the expression of their inhibitory qualities occurs in regulatory actions to ensure the development of sociality are singled and the real opportunities to enhance economic agents through the introduction of effective social responsibility compatible with the implementation of its bases in the national strategy for social development are identified.*

**Ключові слова:** *продукт виробництва, суб'єкти економіки, розподіл, перерозподіл, достатність, соціальні стандарти, соціальність, вади регуляції, соціальна відповідальність, концепція, перспективи впровадження.*

**Key words:** *product of manufacture, subjects of economy, distribution, redistribution, sufficiency, social standards, sociality, defects of regulation, social responsibility, concept, prospects of implementation.*

XX століття проголосило соціалізацію економіки однією з головних закономірностей розвитку. Цей інституційний засіб розбудови справедливого суспільства відомий давно, але набув належної уваги після світової кризи капіталізму 1928-1932 рр. Природно, що механізм запровадження основ соціалізації в практику забезпечення суспільної динаміки носив у часі мінливий характер і вимагав відповідних підходів та інструментарію щодо надання йому адаптаційних здатностей. Тому дослідження соціалізаційних процесів стало надовго предметом цілої гами гуманітарних наук. Не оминули аспекти соціалізації економіки і Україну, в якій вона з самого початку незалежності почала здійснюватися як самостійний трансформаційний потік, але порівняно з розвиненими країнами, за інверсійним характером.

Питання забезпечення, підтримання та посилення соціальної компоненти розвитку фундаментально досліджувалися, поряд із зарубіжними, і українськими вченими, серед яких без перебільшення можна виділити О. Амошу, В. Базилевича, Г.

Башнянина, З. Варналія, А. Гальчинського, З. Галушку, В. Гейця, В. Гришкіна, О. Грішнову, Н. Дєєву, Ю. Зайцева, О. Каховську, Б. Кваснюка, Е. Лібанову, В. Новікова, О. Новікову, С. Пирожкова, В. Черняка та ін. Тематика їх досліджень охоплювала такі питання, як соціалізація власності, соціалізація праці, соціалізація результатів виробництва та ін. Тим не менше, проблема соціалізації економіки в Україні залишається однією з головних в тематиці наукових установ та окремих вчених.

Двадцятирічний досвід ринково-трансформаційних перетворень у контексті підпорядкування економічної компоненти розвитку соціальної підтвердив факт того, що процеси соціалізації здійснюються не тільки на рівні суспільства в цілому та окремих осіб, а й мають зачіпати і сферу бізнесу. Мова йде про реальний внесок суб'єктів господарювання у розбудову підвалин соціальної держави, який окреслюється не тільки суто питаннями дотримання «правил гри», а й взаємодією з усіма стейкхолдерами із забезпечення суспільної динаміки. Різні аспекти цієї проблеми, яка дістала назву соціальної відповідальності бізнесу, розглянуті у працях Ю. Бегми, З. Галушки, З. Варналія, В. Воротіна, В. Гейця, Е. Лібанової, С. Мельника, О. Редько та ін. Проте наукові розробки виокремлених, а також інших вчених, в основному зачіпають такі аспекти соціальної відповідальності бізнесу, як її сутність, необхідність і можливість запровадження, позитивні ефекти, законодавче забезпечення тощо. До того ж, органи влади певною мірою підштовхують бізнесові структури до взяття ними на себе частини соціальних функцій держави. Але не дивлячись на певний примус, соціальна відповідальність носить рамковий характер і зводиться практично до благодійності. Причин подібного стану декілька. І, перш за все, основним гальмом виступають стримуючі цей процес чинники, які формуються іншими суб'єктами економіки.

**Метою даної статті** є виявлення факторів, які стримують дії бізнесових структур у розгортанні соціальної відповідальності, і, по можливості, теоретико-методологічне обґрунтування деяких з них для послаблення їх негативного впливу на суспільну динаміку.

У ринковій економіці визначення вартості створеного продукту в контексті відповідності чи то невідповідності сумі вкладів суб'єктів виробничого процесу їх рівності чи то нерівності у витобах покладено виключно на інститут конкуренції. Щодо справедливості чи то відсутності такої у розподілі створеної вартості, то тут єдиним принципом її досягнення є дотримання пропорційності часток (заробітної плати, прибутків, дивідендів і т. ін.) суб'єктів виробничого процесу у створеній вартості.

Проте обмеження виробництва виключно колом його безпосередніх учасників виключає при розподілі створеної доданої вартості досить чисельну частку тих, хто попередньо вніс у фактори виробництва вагомий внесок. Не потрібно виключати з розгляду факт того, що матеріально-речові засоби виробництва і робоча сила є матеріалізацією праці людини. У них нагромаджується й підсумовується праця попередніх поколінь, їхній виробничо-технічний досвід, уміння й знання. Їх можна пов'язати з нагромадженими знаннями і інститутами розповсюдження через систему

освіти, відтворення фізичної здатності до праці. До того ж, до чинників, які сприяють виробництву продукції й задоволенню потреб населення, можна віднести суспільну інфраструктуру, яка дозволяє здійснювати зв'язок, транспортування, технологічні процеси через енерго-, водо- та тепlopостачання тощо. Навряд чи можна не погодитися з приведеною аргументацією. Інша річ, який механізм їх надання діє у суспільстві.

Важливо врахувати й те, що робоча сила є такою за сутністю виключно в результаті її найму власником засобів виробництва. У разі, якщо суб'єкт робочої сили не використовує її в процесі продукування товарів і послуг, він формально не має права на будь-яку частку створеної вартості. Разом з тим, власник робочої сили в своєму розвитку проходить через ряд вікових стадій, у процесі чого її потенціал проходить через пік і потім зменшується.

Існує й інший аспект цього питання. Як би там не було, але людина не може жити тривалий час без засобів до існування. Для того, щоб право на життя мало сенс, людина повинна мати інше право на дохід, який не пов'язаний з поточним моментом виробництва. Можна привести багато інших варіантів, при яких власність на робочу силу при пануючих економічних відносинах приречена на бездіяльність і не дозволяє отримати життєзабезпечуючий дохід. З приведеного слідує, що «homo economicus» зовсім не забезпечує тріумфу ринкової економіки.

Логічно напрошується думка про опосередковану причетність до результату виробничого процесу ще одного суб'єкта поза власниками засобів виробництва та робочої сили, який має здійснювати дії для усунення «провалів ринку» в різних сегментах суспільного життя. Мова йде про безпеку ведення виробничої діяльності, функціонування транспортної інфраструктури та суспільно значимих структур, здійснення аргіогі збиткових видів економічної діяльності, пов'язаних з наданням неприбуткових суспільних послуг тощо. Таким суб'єктом виступає держава.

З точки зору розподілу створеного продукту більш інформативним у поясненні міри участі у цьому процесі є вплив держави на виробничі рішення власників засобів виробництва щодо видів економічної діяльності та обсягів продукування товарної маси через податки, збори і субсидії. Окрім виокремлених, скажімо, прямих аргументів отримання державою частки доходів від створеної вартості існує ще ряд обставин і факторів, які вимагають компенсації не менш руйнівних щодо соціальної стабільності недосконалостей ринку.

Неможливо зберегти стабільність у цілому, не прагнучи до її підтримання на рівні індивіда. При цьому необхідно зробити акцент на тому, що між індивідуальною стабільністю і стабільністю на рівні суспільства існує тісний взаємозв'язок.

Впродовж свого життєвого шляху люди незалежно від їх волі і свідомості зіштовхуються із ситуаціями, які представляють загрозу стабільності їх існування через несправедливий розподіл створеного продукту або взагалі відсторонення від нього. Безумовно, віднесення явищ до загрозливих, як і визначення їх впливу, є

прерогативою кожного конкретного індивіда. Рухаючись до абсолютизації всього економічного, що пов'язано з отриманням доходу чи то прибутку, людина, пов'язана з підприємницькою діяльністю, стала «хижаком». Проста людина найманої праці стала сприйматися у якості якоїсь перепони до раціоналізації ринку в напрямі прибутковості.

Зведення реалій дії «невидимої руки» ринку до рамок хоча б деякою мірою наближеною до гуманістичних принципів у цьому випадку теж постає функцією держави. Але для надання соціальної підтримки не зайнятим та маргіналізованим найманим працівникам потрібні додаткові ресурси до отриманого доходу в процесі первинного розподілу створеної вартості.

Саме з позицій недопущення облищення людини можливості задоволення потреб і підтримання життєвого рівня держава повинна, в силу свого соціального призначення, не допустити пониження рівня споживання нижче фізіологічної межі найбільш важливих для людини матеріальних благ і послуг. Держава через специфічні інститути має забезпечити включеність людини в суспільство, утримувати в діапазоні прийнятних змін соціалізованість її життєдіяльності в цілому і хоча б у найважливіших нішах соціально-трудової сфери. У Конституції України приведені зобов'язання країни щодо громадян, як соціальної держави.

За нашими розрахунками, у 2010 р. у результаті первинного розподілу бізнес отримав частку у 49,1 %, суб'єкти робочої сили – 37,4 %, держава – 13,5 % від ВВП, тоді як у 1990 р. вони склали відповідно 31,8; 47,3 і 20,9 % [1]. При цьому суб'єкти підприємництва при домінуванні у розподілі ВВП спромоглися виробити його у 2010 р. за обсягом тільки 65,9 % від рівня 1990 р. Наслідком низької активності бізнесу стало зменшення податкових надходжень до зведеного бюджету, які у 2010 р. не перевищували 33,8 % від обсягу 1990 р. [1]. Щодо номінальної середньомісячної заробітної плати найманих працівників, то за абсолютним значенням вона у 2010 р. складала тільки 96,0 % від рівня 1990 р. [1].

Якщо отриманих на стадії первинного розподілу трудових (оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості) та отриманих (доходи від власності) доходів власникам робочої сили не вистачає для забезпечення цивілізаційного життєвого рівня для себе і своєї сім'ї, то цю деструкцію залучений усунути вторинний розподіл створеного продукту. На цій стадії доходи надходять у вигляді поточних трансфертів (перекази, державні соціальні допомоги, компенсації, страхові відшкодування, субсидії на продукти виробникам тощо). Зміст перерозподілу доходів через бюджет полягає в запровадженні диференційованого оподаткування, здійснення соціальних виплат населенню і т. ін.

За результатами перерозподілу бізнес втратив з отриманої частки 16,0 відсоткових пунктів, робоча сила – 4,7 в. п., а держава набула – 20,7 в. п. [1]. Такі втрати доходів бізнесом лягають додатковим тягарем на нього і не мотивують в отриманні легальних і високих прибутків. До того ж, масштабні соціальні трансферти обумовлюють високі бюджетні витрати, а отже провокують бюджетний дефіцит, покриття якого призводить до інфляційних процесів. При цьому перерозподіл у

принципі не дозволив досягти соціальних цілей, які ставляться перед ним. Так, середній розмір місячної пенсії у 2010 р. не перевищував 1122 грн й складав тільки 50,0 % від номінальної середньої місячної заробітної плати найманих працівників, чого було очевидно недостатньо для підтримання життєдіяльності [1].

Державний механізм регулювання досить складний. У процесі первинного розподілу доходів встановлюється верхня межа зростання номінальної заробітної плати у державному секторі. А взагалі-то первинне регулювання доходів державою пов'язується зі змінами конкурентоздатності продукції національних товаровиробників, стимулюванням інвестування, а також, що не менш важливо, стримуванням зростання заробітної плати та інфляції. На підставі перерозподілу держава прагне вирішити проблему зміни на краще доходів незаможних прошарків населення, створити організаційно-правові умови для нормального відтворення робочої сили і взагалі послабити, наскільки це можливо, соціальну дезінтеграцію та соціальну напругу.

Регуляторні дії держави в рамках розподілу і перерозподілу створеної вартості є визначальними напрямками її внутрішньої політики. Їх реалізація спрямована на підтримання щонайменше наперед визначеного соціального рівня та якості життя, соціального захисту малозабезпечених верств населення, їх соціальної безпеки у суспільстві. Порядок розподілу та перерозподілу створеного суспільством продукту задається через систему соціальних стандартів з вимогою відповідності соціальним гарантіям держави.

Згідно із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [2] «соціальні стандарти» постають у якості, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами, соціальних норм і нормативів, за якими визначають рівні основних соціальних гарантій. Щодо «соціальних гарантій», то під ними розуміють встановлені законами та нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги і інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Перелік державних соціальних стандартів та соціальних гарантій, репрезентує Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів [3].

Базовим державним соціальним стандартом у сфері доходів населення є прожитковий мінімум (ПМ). Саме цей стандарт виступає основою при визначенні розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, неоподаткованого мінімуму доходів громадян, розмірів державної соціальної допомоги тощо. Більш того, за ПМ оцінюється рівень життя, який і покладається в основу соціальної політики та державних соціальних програм. Особливим аспектом при цьому виступає факт того, що на ПМ орієнтуються суб'єкти господарювання у політиці заробітної плати.

Динаміка базового державного соціального стандарту в Україні у сфері доходів в

1999 – 2010 рр. приведена у табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка прожиткового мінімуму в Україні в 1999 – 2010 рр. [1].

Найменування показника	Рік											
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ПМ на особу, грн.	118,3	270,1	311,3	342,0	342,0	362,23	423,0	463,75	518,5	607,5	638,5	843,17
Індекс споживчих цін	-	128,2	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4
ПМ на особу у порівнянних цінах 2010 р., грн.	435,3	775,3	797,9	869,6	826,6	803,2	826,4	830,4	823,1	770,3	698,5	843,17

Експлікація динаміки ПМ дозволяє суто в політичному кольорі констатувати його зростання з часу введення по 2010 р. у 7,1 рази. За умови приведення цього стандарту до порівнянності дістають прояв факти реального зростання ПМ у виокремлений період тільки в 1,9 рази та його зменшення в період 2002-2009 рр. на 20,0 %. Якщо виходити зі змісту, вкладеного у формулу ПМ Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», та керуватися приведеною динамікою, то взагалі важко ідентифікувати його з поняттям «стандарт». У широкому розумінні під словом стандарт (від англ. standart) розуміють взірць, еталон, модель, на яку слід рівнятися [4, с. 481]. Безпідставно приймати за еталон життєво важливого нормативу значення, яке знаходиться на межі «бідність-злиденність».

Ще більш деструктивним у регуляторній політиці доходів сприймається сигнал бізнесу щодо встановлення ціни робочої сили на підставі визначення за ПМ мінімальної заробітної плати. За розрахунками гарантована державою мінімальна заробітна плата складала у 2000 р. біля 43,7 % від ПМ, у 2001 р. – 37,9, у 2002 р. – 48,2, у 2003 р. – 59,9, у 2004 р. – 65,4, у 2005 р. – 78,5, у 2006 р. – 86,3, у 2007 р. – 88,7, у 2008 р. – 99,6 %, а з 2009 р. зрівнялася з ним і навіть перевищила його [1]. За визначенням фахівців, мінімальна заробітна плата повинна перевищувати стандарт ПМ щонайменше з коефіцієнтом 1,2 – 1,5 з метою охоплення обсягу ресурсів, необхідних для відтворення працівника і його родини [5, с. 225]. Якщо трансформувати цю вимогу до реалій 2010 р., то мінімальна заробітна плата мала б складати  $1011 \div 1264$  грн. Фактично у 2010 р. таке значення середньодушового грошового доходу складало тільки 950 грн. [1]. До того ж, при середньомісячній заробітній платі у 2239 грн. середньодушові грошові доходи понад 1920 грн. отримувало лише 10,3 % населення [1].

У країні, якій визначально притаманний низький рівень заробітної плати і його підтримання впродовж всього періоду незалежності, неминучим постає зниження обсягів виробництва із-за пониження платоспроможності. Відомо, що незаможні верстви населення орієнтуються багато в чому на національних товаровиробників. Тому природною реакцією на зниження платоспроможності населення є зниження пропозиції продуцентами товарів і послуг та звуження попиту на робочу силу. Тобто, порівняно нижчі

обсяги виробництва означають рух до стану з перевищенням потреб над пропозицією і зростання цін.

Але утримування державою ПМ та похідних від нього нормативів на рівні межі малозабезпеченості слугує стримуючим чинником активності і для іншого суб'єкта економіки, яким виступає не тільки наймана робоча сила, а й все економічно активне населення. Майже половина економічно активного населення перебуває у стані очікування змін на ринку праці, в оплаті праці, в ціновій політиці і т. п. Державі, яка власне своїми регуляторними діями підтримує стан пригніченості та безнадійності, не залишається у такому випадку нічого іншого, ніж відшукувати кошти для захисту незабезпечених доходами верств населення. Проте навіть у високорозвинених країнах перерозподіл порівнюють «з перенесенням води у дірявому відрі». У процесі перерозподілу бюджетних коштів в США практично 70 % витрачається для тих, кому вони призначені [6, с. 99].

Вільне і невільне форсування матеріального збідніння населення, яке стало типовим для державної політики, своїм корінням має все-таки деструкції первинного розподілу в зорієнтованості на ПМ. Вже на етапі первинного розподілу за сповідування бізнесом принципу соціальної відповідальності можна було б уникнути втрат коштів для всіх суб'єктів економіки. Свого часу Г.Форд стверджував, що «...капітал, який постійно не покращує повсякденних життєвих умов працівників і не встановлює справедливої плати за роботу, не виконує свого важливого завдання. Головна мета капіталу – не здобути якомога більше грошей, а досягти того, щоб гроші вели до покращення життя» [7, с.156].

**Висновки.** Якщо виходити з того, що сенсом економічної діяльності є забезпечення гідного життя людини, то держава має формувати і удосконалювати середовище до соціально спрямованих дій бізнесом і працездатними громадянами. Зважаючи на те, що рух у напрямі позитивної суспільної динаміки задається через систему соціальних стандартів з вимогою відповідності соціальним гарантіям держави, слід відійти від політики сповідування соціальних мінімумів та обмежень й перейти до встановлення реального для досягнення «стандарту доходу» й етапних його значень для відслідковування динаміки. В якості цільового стандарту до проведення необхідних досліджень можна було б використати пропозиції Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН щодо поділу населення за доходами із задіянням стандарту ПМ на групи з виділенням бідних, середньодушовий дохід яких не перевищує ПМ, малозабезпечених з душовим доходом до двох ПМ, відносно забезпечених з середньодушовим доходом більше трьох ПМ та заможних і багатих, доходи яких перевищують п'ять ПМ [8, с.84, 85]. Щодо бізнесу, розвиток якого залежить від соціального середовища, то він має достатньо резервів для його зміни за вектором соціальності на підставі дійсно стандартів-еталонів. За даними ДПСУ тільки у 2010 р. тіньовим сегментом економіки було акумульовано до 350 млрд. грн., або понад 75 % наявного фонду заробітної плати, з яких 170 млрд. грн. склала заробітна плата у конвертах, 100 млрд. грн. – безготівкові кошти, переведені у готівку і виведені на

інвалютні рахунки, 35 млрд. грн. – неофіційні платежі і 45 млрд. грн. – послуги тіньової економіки [9]. Але і ці оцінки вважають заниженими [10].

Назріла також потреба у визначенні такого стандартного переліку соціальних норм і нормативів щодо рівня та умов життя населення, який реально став би базою для постійного і системного аналізу причин та наслідків його відставання від європейських норм. Крім того, необхідне прийняття державних рішень щодо оцінки роботи центральних і місцевих органів влади для прискорення виконання конституційних норм і державних соціальних гарантій.

### Література

1. Офіційний сайт Держстату України. [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
2. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: за станом на 5.10.2000 року № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. - № 48. – Ст.49
3. Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів: за станом на 17.06.2002 № 293 (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>.
4. Словарь иностранных слов / Под ред. А.Спиркина. – 7-е изд., перераб. – М.: Русский язык, 1980. – 622 с.
5. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін : Монографія / За ред. А.Ф.Мельник. – Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2009. – 528 с.
6. Okun Arthur M. Equality and Efficiency: The Big Tradeoff / Arthur M. Okun. – Washington: D.C.: The Brookings Institution, 1975. – P. 91-100.
7. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд; Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 206 с.
8. Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н.А.Горелова. – СПб: Питер, 2003. – 653 с.
9. ГНСУ: "Объем теневого сектора экономики составляет не менее 350 млрд. грн. в год" // Зеркало недели. Украина. - 2012. – 19 августа.
10. [http://zn.ua/ECONOMICS/skrytyy\\_resurs\\_kak\\_otsenit\\_obemy\\_tenevogo\\_sektora-107214.html](http://zn.ua/ECONOMICS/skrytyy_resurs_kak_otsenit_obemy_tenevogo_sektora-107214.html)